

# Gawiński, Roman

---

"Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje", praca zbiorowa pod red. J. Žiugždy, Vilnius 1957 : [recenzja]

---

Przegląd Historyczny 50/2, 386-391

---

1959

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Zdaniem Fugiera polityka Napoleona podlegała tym większym niepowodzeniom, im dalej od Francji znajdował się przedmiot jego zamierzeń; tu wymienia m.in. sprawę polską „kompromitującą i bez skutku” (s. 318). Podkreśla — niewątpliwie za Tarlém, „La campagne de Russie”, Paris 1941 — wpływ czynnika ekonomicznego na upadek Napoleona, który zużył swe siły w walce z rozwojem kapitalizmu, przeciw „był wielkim przyspieszycielem historii” (s. 319). Jako przyczyny upadku cesarstwa autor wskazuje opór narodów, przy czym w jednym rzędzie stawia narody zobowiązane Napoleonowi (polski i włoski) oraz państwa feudalnej Europy. Podkreśla tradycje demokratyczne armii napoleońskiej (s. 350). Kończy przepowiednią Napoleona o podziale świata w przyszłości na część rosyjską i amerykańską (s. 404).

Stanowiąca do pewnego stopnia podsumowanie dotychczasowych wyników próba syntezy Fugiera, z lekką lecz widocznie nasyconą tendencją dydaktyczną, należy do rzędu podręczników historii starających się wyrazić dzisiejszą francuską rację stanu z punktu widzenia sfer rządzących.

Juliusz Willaume

*Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje*, praca zbiorowa pod red. J. Žiu-  
gždy, Vilnius 1957, s. 274.

Historycy Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej podjęli studia nad dziejami chłopów na Litwie. Jednym z rezultatów tych badań jest książka pt. „Chłopi Litwy w XIX wieku”, wydana w języku litewskim, pod firmą Instytutu Historii Litewskiej Akademii Nauk.

Treść składa się z przedmowy kolegium redakcyjnego i z dwunastu artykułów opracowanych przez różnych autorów. Całość posiada charakter pracy naukowo-popularnej. Przy tego rodzaju konstrukcji książki trudno było autorom uniknąć powtarzania informacji o tych samych faktach. Artykuły są zaopatrzone w przypisy bibliograficzne i stosunkowo nieliczne przypisy rzeczowe. Brak jednak zbiorowego wykazu literatury i źródeł oraz indeksów. Zasięg terenowy książki obejmuje ziemie zamieszkiwane przez Litwinów.

Autorzy zdają sobie sprawę z tego, że ich prace nie wyczerpują problemu stosunków agrarnych na Litwie w XIX wieku. Ograniczyli oni swe zadanie do przedstawienia położenia i walki klasowej chłopów w różnych okresach XIX wieku. Zagadnienie walki o wyzwolenie narodowe autorzy potraktowali marginesowo, uczynili to zresztą świadomie. Przedmowa informuje, że Instytut Historii Litewskiej Akademii Nauk zamierza opublikować specjalne wydawnictwo poświęcone litewskiemu ruchowi narodowemu w XIX w.

W treści książki dominuje materiał opisowy czerpany z literatury litewskiej, rosyjskiej, polskiej, francuskiej i niemieckiej, z dość obfitym, choć zapewne niepełnym wykorzystaniem źródeł drukowanych i archiwalnych. Książka jest ciekawa dla czytelnika polskiego także dlatego, że ujawnia poglądy historyków litewskich na niektóre zagadnienia wchodzące w skład dziejów naszego narodu.

Oto przegląd jej zawartości:

1. J. Jurginis, „Poddaństwo chłopów na Litwie w pierwszej połowie XIX wieku”.

Burżuazyjna literatura litewska nie interesowała się prawie wcale problematyką gospodarczo-społeczną swego narodu, nie określiła nawet treści pojęcia poddaństwa.

Artykuł określa więc na wstępie istotę poddaństwa chłopów w świetle wypowiedzi Lenińskiego.

Zdaniem autora kryzys gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej na Litwie rozpoczął się na przełomie XVIII i XIX w., a początek rozkładu feudalizmu w rolnictwie dopiero w pierwszej połowie XIX w. Sądzę, że dalsze badania pozwolą historykom litewskim dostrzec początek kryzysu gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej w XVII w., a początek rozkładu feudalizmu w rolnictwie w drugiej połowie XVIII w.

W oparciu o źródła drukowane („Lietuvos TSR istorijos šaltiniai” t. I, Vilnius 1955) autor przedstawia położenie prawne i materialne chłopów pańszczyźnianych i czynszowych w dobrach państwowych i prywatnych, politykę agrarną obszarników i rządu carskiego oraz walkę chłopów przeciwko uciskowi i wyzyskowi. Autor wspomina o czynszowaniu chłopów w sposób ogólny; to zagadnienie, ze względu na jego rolę w rozkładzie stosunków feudalnych w rolnictwie, zasługiwało na monograficzne opracowanie.

## 2. B. Dundulis, „Sprawa włościańska na Litwie w 1812 r.”

Artykuł jest oparty na literaturze litewskiej, polskiej, rosyjskiej, francuskiej i niemieckiej, ponadto podbudowany został informacjami regionalnymi czerpanymi ze źródeł drukowanych litewskich, francuskich i rosyjskich. Treść tego artykułu na ogół pokrywa się z informacjami dostępnymi na podstawie literatury polskiej. Warto zaznaczyć, że Dundulis jest autorem książki o Litwie w 1812 r. wydanej przed kilkunastoma laty w języku francuskim.

3. K. Jablonskis, „Ruch chłopski na Litwie w pierwszej połowie XIX w. i wyraziciel dążeń chłopskich Jonas Gosztautas”.

Autor omawia wpływ wojny 1812 r. na położenie chłopów w Litwie; usiłowania postępowej publicystyki wileńskiej („Dziennik Wileński”, „Wiadomości Brukowe”) oraz liberalnej szlachty uczestniczącej w sejmiku wileńskim w roku 1817; walkę chłopów przeciwko wyzyskowi ze strony obszarników i uciskowi carskiemu; udział chłopów w powstaniu listopadowym; treść broszury Jana Gosztauta pt. „Pan Sędzic, czyli opowiadanie o Litwie i Żmudzi” (Poitiers 1839) oraz życie J. Gosztauta i jego pisma.

Autor wskazuje, że powstanie litewskie w lutym 1831 r. rozpoczęli chłopcy i że ujawnili się oni jako samodzielna siła polityczna. Chłopcy litewscy wzięli udział w walce o wyzwolenie społeczne z walką z uciskiem carskim, mieli nadzieję, że zostaną uwłaszczeni i odzyskają niepodległość. Ów chłopski program polityczny znalazł swe odbicie w pismach Jana Gosztauta, szlachcica litewskiego, uczestnika powstania listopadowego w Litwie i Królestwie Polskim, członka Towarzystwa Demokratycznego Polskiego na emigracji, reprezentanta ideologii demokratycznej, kształtującej się na Litwie w pierwszej połowie XIX wieku.

4. L. Mulewiczius, „Zaostrzenie się walki klasowej na wsi w Litwie w okresie wojny krymskiej (1853—1856)”.

Artykuł jest oparty głównie na źródłach rosyjskich i litewskich, częściowo na literaturze rosyjskiej. Autor omawia pogorszenie się położenia chłopów, ich negatywny stosunek do wojny i do caratu oraz wzrost oporu chłopów przeciwko obszarnikom w dobrach ziemskich stanowiących własność Lebedowa, Wołkowa, pułkownika Tornau i hrabiny Czapskiej.

Ciężar wojny spadł na barki chłopów. Zabierano im konie na potrzeby wojenne. W latach 1854—1855 z guberni kowieńskiej władze carskie wybrały 11 228 rekrutów, znacznie więcej niż w ciągu sześciu lat przedwojennych. W tych samych latach cholera zdziesiątkowała ludność wiejską. Chłopów wypędzano masowo do budowy wielkiej drogi Dyneburg—Kowno oraz do budowy drogi Brześć—Kijów. Chłopi w powiecie telszewskim musieli żywić oddziały wojska zakwaterowane w ich chatach. W 1855 r. panował nieurodzaj i głód. Gospodarstwa chłopskie podupadały, jednocześnie zwiększał się wyzysk ze strony obszarników. Chłopi, w celu uchronienia się przed pójściem w rekruty, kaleczyli się, chronili się gromadami do lasów lub uciekali za granicę. Wyczekiwali oni klęski caratu, uwłaszczenia i zniesienia poddaństwa. Wśród chłopów szerzyła się propaganda antyrządowa za pośrednictwem szpiegów, emisariuszy i innych burzycieli. Zimą 1853/4 r. wzmogła się kontrabanda przemycająca przez granicę zapasy broni. Władze otrzymywały meldunki o przygotowaniach do powstania w Królestwie Polskim i Litwie, liczyły się z możliwością wybuchu powstania przy pomocy Anglii i Francji. Dlatego już w początku 1854 r. ogłoszono w guberni kowieńskiej stan wojenny, wzmocniono załogi wojskowe, a w styczniu 1855 ogłoszono powszechną mobilizację rekrutów w wieku od 18 do 50 roku życia. Wielu księży pochodzących z ludu zachęcało chłopów do walki. Władze carskie skłoniły biskupa Wałanciusza, aby za pośrednictwem ambony nawoływał chłopów do posłuszeństwa. W Litwie narastała sytuacja rewolucyjna.

#### 5. M. Jucz as, „Zniesienie poddaństwa na Litwie”.

Artykuł został oparty na materiałach Centralnego Archiwum Państwowego Litewskiej SRR. Autor omawia pogłębianie się kryzysu gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej i nasilanie się rewolucyjnej sytuacji na Litwie w szóstym dziesięcioleciu XIX w., projekty reformy włościańskiej opracowane przez Komitety obszarne z roku 1858, walkę chłopów o ziemię i wolność w okresie przygotowywania projektu reformy, treść ukaz z 19 lutego 1861 i wprowadzenie w życie reformy włościańskiej w latach 1861—1863.

Przywódcy szlachty litewskiej, Domejko i Dowgird, w celu podsycenia nienawiści chłopów do caratu, już przed ogłoszeniem reformy usiłowali doprowadzić do zmniejszenia ziemi chłopskiej i sprzeciwiali się ich uwłaszczeniu. Nienawiść do caratu podsycali także demonstracje religijno-polityczne w roku 1861, odbywające się w różnych miastach Litwy, przy udziale szlachty polskiej, jej oficjalistów, mieszczan i chłopów, pod hasłem niepodległości Litwy złączonej z niepodległą Polską.

Władze carskie usiłowały izolować chłopów Litwy od propagandy polskiej. W sierpniu 1861 r. ogłoszono stan wojenny w zachodnich guberniach. Ze względów politycznych władze carskie poczyniły ustępstwa na rzecz chłopów: we wrześniu przyznały prawo do otrzymania ziemi tym chłopom „wolnym”, którzy nie otrzymali ziemi na mocy ukaz; w październiku zmniejszyły powinności chłopów. Walka o zjednanie sobie chłopów Litwy toczyła się między zwolennikami powstania i caratem.

#### 6. W. Neupokojew as, „Ruch chłopów na Litwie w latach 1861—62”.

Artykuł jest oparty głównie na materiałach archiwalnych, a częściowo na literaturze radzieckiej.

Zdaniem autora polski ruch narodowowyzwoleńczy komplikował sytuację polityczną na Litwie, Białorusi i Ukrainie, osłabiając walkę klasową chłopów przeciwko

obszarnikom. Reforma 1861 r. wywołała masowe niezadowolenie chłopów. Odmawiali oni posłuszeństwa obszarnikom, uważali się za właściciele swej ziemi i budynków, nie chcieli uiszczać powinności. Bunty chłopskie występowały najczęściej w tych majątkach, w których utrzymywała się pańszczyzna, i w których normy powinności ustalone w inwentarzach były wygórowane. Bunty chłopskie były tłumione perswazją, a gdy to nie pomagało, używano siły zbrojnej. Z powodu oporu chłopów urzędy wójtów i sołtysów wprowadzono dopiero w końcu 1861 r. Obszarnicy Litwy i części Białorusi w r. 1861 przedłożyli carowi adres, w którym argumentowali, że unia polsko-litewska była wyrazem woli narodu litewskiego, jednocześnie zaś propagowali ową ideę wśród chłopów i mieszczan. W końcu 1861 r. do mas chłopskich przenikała ożywiona agitacja rewolucyjno-demokratyczna.

#### 7. J. Żiugźda, „Powstanie chłopów na Litwie w 1863 r.”

Artykuł oparty jest na literaturze polskiej i rosyjskiej, oraz na materiałach źródłowych, między innymi Archiwum Murawiewa.

Autor charakteryzuje na wstępie ideologię dwóch głównych obozów polskich. Czerwoni powiązani z rosyjskim ruchem rewolucyjno-demokratycznym stawiali sobie za cel uwłaszczenie chłopów i parobków dworskich bez odszkodowania oraz prawo Polski, Litwy, Białorusi i Ukrainy do stamowienia o swym losie w ramach federacji. Biali zmierzali do odbudowy państwa polskiego w granicach sprzed 1772 r. Obawiając się ruchu chłopskiego usiłowali go hamować i podporządkować polskiemu ruchowi narodowowyzwoleńczemu. Żiugźda, powołując się na Jakuba Gieysztorę, twierdzi, że program Białych był sprzeczny z interesami miejscowej ludności, ponadto stwierdza, że w związku z powstaniem chłopskim zaznaczała się coraz bardziej izolacja polskiego ruchu narodowego od litewskich mas ludowych.

W grudniu 1862 r. władze carskie zarządziły w Litwie pobór rekrutów. Zbrojne oddziały chłopskie odbijały grupy rekrutów (19, 21 i 23 grudnia). Antyfeudalny ruch chłopski zlewał się z walką przeciwko caratowi. Manifest Tymczasowego Rządu Narodowego z 22 stycznia 1863, mimo swej ograniczoności rewolucyjnej, przyczynił się — zdaniem Żiugźdy — do przekształcenia ruchu chłopskiego na Litwie w powstanie zbrojne. Pierwsze walki podjęły oddziały chłopskie A. Mackiewicza (przy wsi Czarnej Budzie, w powiecie mariampolskim, 2 lutego 1863). Zgodnie z wezwaniem z Warszawy, w lutym przyłączyli się do powstania na Litwie Biali. Tarcia między Czerwonymi i Białymi w Komitecie Litewskim łagodził początkowo wzmożony nastrój walki zbrojnej. W kwietniu naczelne dowództwo objął Z. Sierakowski, który z drobnych oddziałów utworzył grupę operacyjną w sile 1500—2500 powstańców. W dniach 8 i 9 maja bataliony Sierakowskiego zostały całkowicie rozbite, a sam Sierakowski ranny dostał się do niewoli. Żiugźda podkreśla, że do tej klęski przyczynili się obszarnicy niemieccy. Przysłany przez nich oddział strzelców znał dobrze kryjówki powstańców i poprowadził wojsko carskie wprost na ich obóz.

Z chwilą objęcia funkcji general-gubernatora wileńskiego przez Murawiewa (od 13 maja 1863) rozpoczął się drugi okres powstania w Litwie. Murawiew wzmocnił siłę wojska do 90 000 żołnierzy, wprowadził niektóre ulgi dla chłopów, jednocześnie stosował terror wobec powstańców i ich zwolenników, ponadto wciągał do współpracy w tłumieniu powstania ugodowych obszarników z Domejką na czele, oraz biskupów wileńskiego i kowieńskiego. Na skutek wzmożonego terroru szlachta od lipca 1863 r. stopniowo wycofywała się z powstania. Część Białych odsunęła się od kierownictwa, część została aresztowana. Komitet Litewski rozpadł się. Czerwoni nie rezygnowali jednakże z dalszej walki.

W Wilnie utworzono wówczas Litewsko-Białoruski Komitet Czerwony, z K. Kalinowskim na czele. Mackiewicz objął funkcję organizatora i dowódcy sił w województwie kowieńskim. Zaczął się trzeci i ostatni okres powstania. W tym okresie nabierało ono coraz bardziej charakteru chłopskiego i rewolucyjno-demokratycznego, swym ostrzem zwracało się nie tylko przeciwko caratowi, lecz także przeciwko obszarnikom, przeciwko zamiarowi polskiej i litewskiej szlachty przyłączenia Litwy do Polski. Zwolennikami uniezależnienia się od Warszawy byli m.in. Kalinowski, Mackiewicz i Małachowski. Dostrzegali oni, że polityka Białych, wyczekująca na złudną pomoc Francji i Anglii, sprzeczna była z interesami chłopskiego powstania i wiodła je ku klęsce. Siły powstańców słabły w nierównej walce, ich sytuację pogarszała zbliżająca się zima. W grudniu 1863 r. został aresztowany Mackiewicz, a w początku 1864 r. Kalinowski. Skończyło się powstanie chłopskie na Litwie. Triumfował Murawiew wspierany przez europejską reakcję.

Według oceny Żiugźdy, powstanie 1863 r. zmusiło carat do ustępstw na rzecz chłopów, przyspieszyło proces likwidacji pozostałości feudalnych, zaktywizowało żądania mas ludowych w sprawie przywrócenia praw językowi litewskiemu i wolności rozwoju kultury litewskiej, zaostriżyło walkę ludu o wyzwolenie społeczne i narodowe. Konsekwencje powstania 1863 r. dowiodły w praktyce, że tzw. „idea jagiellońska”, realizowana przez polską i litewską szlachtę, utraciła realną podstawę.

8. D. Fajnhauz, „Powstanie 1863 roku i społeczeństwo Europy Zachodniej”.

Artykuł jest oparty głównie na literaturze polskiej, ponadto rosyjskiej i francuskiej, oraz na źródłach drukowanych.

Autor wykazuje, że powstanie stanowiło składową część europejskiego ruchu rewolucyjno-demokratycznego i że było ono popierane przez siły postępu. Zdawały sobie sprawę z tego niebezpieczeństwa reakcyjne rządy i sfery Francji, Anglii, Rosji, Prus i Austrii. Ta świadomość warunkowała nie tylko wrogą politykę, lecz także współdziałanie tych państw przeciwko rewolucyjnemu nurtowi powstania.

Godne uwagi jest stanowisko Fajnhauza w sprawie przyczyny niepowodzenia wyprawy morskiej Teofila Łapińskiego, wiozącej zapasy broni i ochotników na Litwę. Łapiński w znanej pracy („Powstańcy na morzu w wyprawie na Litwę”, Lwów 1878) twierdzi, że przyczyną niepowodzenia wyprawy była działalność agentów carskich, a przede wszystkim burza. Fajnhauz twierdzi, że burzy nie było w czasie wylądowywania statku i obwinia Łapińskiego, że działał zgodnie z intencją Białych, którzy nie życzyli sobie wzmocnienia rewolucyjno-demokratycznego nurtu powstania na Litwie. Sprawa wymagałaby jeszcze dokładniejszego przeanalizowania.

9. R. Strazdunajte, „Stosunki agrarne na Litwie zaniemeńskiej 1795—1864”.

Artykuł jest oparty głównie na literaturze polskiej, rosyjskiej i litewskiej, ponadto na drukowanych źródłach polskich („Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego”).

Autorka omawia prawne położenie chłopów w rejonach Litwy zaniemeńskiej w okresie panowania pruskiego, w czasach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego.

10. S. Wansewiczius, „Położenie prawne chłopów litewskich po wprowadzeniu reformy 1861 r.”

Autor omawia prawa chłopów do nadziałów ziemi, odrobki, serwituty, podatki i inne ciężary chłopskie na rzecz państwa, prawa i instytucje stanu chłopskiego oraz zmiany w prawnym położeniu chłopów przyczyniające się do kształtowania się stosunków kapitalistycznych.

11. A. Jefremenko, „Rozwarstwienie chłopów na Litwie po reformie 1861 r.”

Autor omawia rozwarstwienie chłopów, rozbijanie wiosek na kolonie, wzrost liczby małorolnych i bezrolnych oraz położenie najemnych robotników rolnych.

12. W. Merkys, „Walka chłopów na Litwie w końcu XIX w.”

Autor omawia kolejno następujące zagadnienia: prawodawstwo w sprawie chłopskiej z lat 1863—1867, feudalne pozostałości na wsi, emigrację zarobkową biedoty wiejskiej, walkę o ziemię „wolnych ludzi”, chłopów-dzierżawców i bezrolnych, walkę chłopów o serwituty, przeciwko wyzyskowi podatkowemu i kredytowemu oraz samowoli urzędników carskich, ponadto pierwsze strajki robotników rolnych.

Walka chłopów toczyła się głównie o likwidację tych pozostałości feudalnych, których nie zdołało zlikwidować powstanie 1863 r. Współcześnie na widownię wystąpił młody proletariat rolny, walczący z wyzyskiem kapitalistycznym. Względne przeludnienie agrarne narastało szybko, albowiem przemysł nie rozwijał się. W ostatnim dwudziestoleciu XIX wieku emigracja zarobkowa do uprzemysłowionych gubernii Rosji oraz do Ameryki i Afryki przybrała znaczne rozmiary. Klasowa walka chłopów i proletariatu spletała się z walką o język litewski w szkołach, urzędach i sądach oraz o wolność prasy i rozwoju kultury litewskiej. W ostatnim dziesięcioleciu XIX w. do robotników i chłopów w Litwie przenikała literatura marksistowska i prasa robotnicza. Litewska historiografia burżuazyjna głosiła, że po roku 1863 na wsi litewskiej dominował powszechnie solidaryzm klasowy i że najważniejszym problemem wówczas była walka o wyzwolenie narodowe. Artykuł Merkysa, podobnie jak i inne, przeczy tej tezie.

\*

Artykuły historyków Litewskiej SRR, składające się na treść książki, wypełniają lukę w historiografii tego doniosłego okresu w dziejach narodu litewskiego. Czytelnik polski odczuwa w nich niedostatek danych statystycznych, zwłaszcza w odniesieniu do problemów demograficznych i narodowościowych. Sądzić należy, że dalszy rozwój badań pozwoli historykom litewskim na opracowanie bardziej pogłębionej i wyczerpującej monografii dziejów chłopów litewskich.

Roman Gawiński

Endre Kovács, *Magyar-délszláv megbékélési törekvések 1848—49-ben* (Próby ugody węgiersko-jugosłowiańskiej w 1848—49 r.), Instytut Historyczny Węgierskiej Akademii Nauk, Budapest 1958, s. 141.

Tematyka walk wyzwoleniczych, którą zajmuje się szeroko powojenna historiografia węgierska, ujawnia coraz to nowe problemy, które dla uzyskania pełnego obrazu wymagają oświetlenia tzw. zagadnień stykowych obejmujących historię wszystkich ludów walczących o niepodległość. Dotyczy to również stosunków polsko-węgierskich, szczególnie w latach 1848—49.